

ATITUDINI ÎN FAȚA MORȚII ÎN BANATUL SECOLULUI AL XV-LEA*

Livia MAGINA

Muzeul Banatului Montan Reșița

Cei vii, în adevăr, măcar știu că vor muri; dar cei morți nu știu nimic și nu mai au nici o răsplată, fiindcă până și pomenirea li se uită. Și dragostea lor și ura lor și pizma lor, de mult au și pierit și niciodată nu vor mai avea parte de tot ce se face sub soare... Tot ce găsește mâna ta să facă, fă cu toată puterea ta! Căci, în locuința morților, în care mergi, nu mai este nici lucrare, nici chibzuială, nici știință, nici înțelepciune!
Eclesiastul 9:5–6.

Subiectul propus nu este o noutate, dimpotrivă. Luând în considerare și numai istoriografia franceză, nimeni nu a evidențiat mai bine *Omul în fața morții* decât Philippe Aries¹. Și el se folosește de texte literare și de dovezi documentare, dar într-o literatură atât de abundentă cum este cea franceză sau italiană, literatură contemporană cu perioada pe care istoricul o cercetează. Incomparabilă cu a noastră, fie ea literatură sau document – probă. În mod evident nu putem discuta despre o adevărată *ars moriendi* care sa reiasă din documente în zona noastră, cel puțin nu pentru acest segment temporal. Dar este cunoscut că acest lung secol al XV-lea, ca nicio altă perioadă, a construit extrem de mult pe mentalul colectiv asupra morții. Imagini și forme preluate atât de către creștini cât și de către islamici pe filiera păgânismului grecesc, formulează tot ceea ce astăzi numim *memento mori*. Alături de imagine, cuvântul predicatorilor, în special al călugărilor mendicanți, încearcă să dea explicații la marile întrebări asupra morții și să avertizeze asupra pedepsei în caz de păcat².

Cu toate că titlul conține o limitare cronologică strictă, și anume secolul al XV-lea, trebuie spus că și anterior și posterior acestei nișe cronologice mentalitatea asupra destinului, concepțiile privitoare la sfârșitul fizic nu se schimbă și dacă este ceva neschimbat secole de-a rândul atunci vorbim despre Marea Trecere. Supraviețuiește această idee oricărei morți particulare, a unui nobil sau a unui simplu călugăr mendicant, a regelui Spaniei sau a agricultorului aflat la bunăvoința naturii. Viziunea antropologică asupra informațiilor cu referiri la modul în care omul medieval se pregătește de inevitabil, este mai puțin exploatată în istoriografia românească. Inevitabila dispariție este denumită moarte iar în funcție de circumstanțele în care ea are loc moarte bună sau moarte groaznică³.

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA-Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Aries 1996, I – II.

² Huizinga 1993, capitolul *Imaginea morții*; vezi și Delumeau 1986, I – II.

³ Aries 1996, II, capitolul *Refluxul*.

Creștinismul a adus cu el o viziune diferită asupra acestui fenomen, împăcarea cu sine, cu ceilalți dar și cu sfârșitul, dar și ideea de ispășire a păcatelor, așteptarea Judecării și odată cu ea speranța Învierii. În acest context trebuie văzute acțiunile la care recurge omul secolului al XV-lea, și nu numai. Johan Huizinga consideră că trei mari teme au măcinat mințile omului medieval despre moarte în această perioadă: ce s-a ales de strălucirea tuturor celor care au trăit pe pământ; consecința acesteia este constatarea că toată frumusețea putrezește iar cea de-a treia temă este a dansului morții, care ia cu sine pe oricare, sărac sau bogat, urât ori frumos, tânăr sau bătrân⁴. Inconvenientul unui asemenea demers de identificare a modului în care omul medieval a reacționat la ideea de moarte, este că trebuie să recurgem doar la urmele documentare ale elitelor, și acelea destul de puține.

De altfel, omul de rând, prins în propriul destin, nu și-ar fi permis nici să ridice capele, nici să le înzestreze, să întreprindă pelerinaje costisitoare ori să testeze vreo sumă de bani pentru a i se citi rugăciuni. Ca multe alte dimensiuni, și aceasta, a pregătirii pentru moarte, i se refuză. Îi rămâne doar consolarea că moartea uniformizează, că în moarte sunt egali cu nobilii. Cazurile cu care am exemplificat sunt așadar din lumea nobiliară, însă am dorit să evidențiem faptul că, ortodocși sau catolici, oamenii doresc să se pregătească. Este sau nu o modă impusă de oamenii bisericii ori de laici, răscumpărarea păcatelor prin rugăciunile călugărilor, prin pelerinajele din timpul vieții ori prin donații către diverse biserici ori mănăstiri, acest lucru se practică pe întreg cuprinsul continentului.

Astfel, nobilul ortodox sârb din Zeta, Miloš Belmuzević, la finalul veacului al XV-lea, după o viață extrem de agitată, marcată de emigrare, conflicte armate, decesul celor doi fii ai săi – Marko și Vuk, atunci când își redactează testamentul în septembrie 1500, este conștient, bolnav fiind probabil, de iminența propriei morți: „Și a fost voia lui Dumnezeu, ce a trimis pe noi mâna sa, și noi am cunoscut și am văzut că din această lume vom pleca”⁵. Înainte de a redacta testamentul Belmuzevic este spovedit de călugărul Timotei și, probabil, sfătuit de acesta. Ca soldat, o întreagă viață, este împăcat cu ideea morții, a văzut-o în diverse forme, reacția sa nu este a unui răzvrătit, ci una blândă, a înțelegerii fenomenului și a grijii pentru cei care rămân în urma sa fără ajutor. Se poate ca și cel care redactează testamentul să fi avut o contribuție în exprimarea sentimentelor și motivării testamentare, însă, cu toate acestea, se poate sesiza atitudinea colectivă asupra sfârșitului. Descrierea aceasta a ritului familiar al morții este aproape identică cu aceea făcută de către Aries cu exemple provenind din literatură⁶, semn că mentalitatea aceasta nu a fost doar imaginație.

Alături de botez și de nuntă, Moartea este ultimul dintre marile evenimente ale vieții iar pregătirea pentru moarte este o preocupare evidentă. Atitudinea în fața inevitabilului poate fi văzută și ca un simbol al apartenenței la o comunitate, exprimată atât în sens material cât și în sens spiritual. Astfel, pregătirea pentru moarte se face încă din timpul vieții prin intermediul pelerinajelor la locurile sfinte, a testamentelor ori a donațiilor pioase. Testarea averii pentru biserică precum și călătoriile în scop religios sunt mărturii ale credinței, dar și mărturii ale fricii, într-un spațiu populat cu erezii și de multe ori infestat de păgânismul secolelor anterioare. Pelerinajul este călătoria spre un altar sau alt loc sacru, întreprinsă de credincioși pentru a primi ajutor divin și mângâiere sufletească. Este un act de omagiu adus divinității, act de penitență și de demonstrare a devotamentului. În această epocă, cele mai importante locuri de pelerinaj erau Pământul Sfânt, Santiago de Compostela, în Spania, Roma sau mormântul Sfântului Francisc din Assisi.

⁴ Aries 1996, II, p. 221.

⁵ Magina 2010, anexa III.

⁶ Aries 1996, I, p. 25–30.

Pelerinajul la Ierusalim, respectiv la Sfântul Mormânt, este una dintre modalitățile prin care, mulțumită efortului depus și a rugăciunilor, s-ar fi putut obține iertarea păcatelor. Cei care pornesc în pelerinaj vor să-și arate dragostea față de Dumnezeu, în speranța că acesta le va indica calea cea dreaptă, le va ierta păcatele și/sau îi va vindeca. Călătoriile omului medieval sunt în majoritate pelerinaje de penitență sau în speranța vindecării prin atingerea relicvelor sfinte. Călătoriile pun în fața celor care pornesc la drum o serie întregă de probleme. Cele mai multe sunt legate de primejdiile pe care trebuiau să le înfrunte drumetii: atacurile hoților/tâlharilor, condițiile precare ale drumurilor, capriciile vremii (ploi, ninsori, inundații, furtuni pe mare) dar și eventuale atacuri ale animalelor sălbatice. De asemenea mijloacele de transport – atelaje cu cai, corăbii, etc. – sunt tributare condițiilor și dezvoltării tehnicii și comerțului. Și cum orice călătorie presupune întâlnirea cu neprevăzutul, mai ales o călătorie care putea dura până la un an, persoana care își propune o astfel de acțiune se vede nevoită să rezolve mai întâi, înainte de plecare, „problemele pământești”.

O călătorie în Țara Sfântă dorea să întreprindă și Benedict Himfy, *inspiranctequ spiri-tussancti gratiam*, în 1376, și probabil mulți alții de la care nu am găsit încă dovezi din secolul al XV-lea. Fostul ban al Bulgariei, *quod ipsisalubri meditatione inseperacta*, avea de asemenea în vedere să viziteze și Sfântul Mormânt și, deoarece Domnul îi dăduse lui avere, toate bunurile sale le donează bisericii. Are în vedere în același timp nu numai salvarea propriului său suflet ci și pe acela al soției sale, Dorothea, *quod si divino volente iudicio ipsum in via peregrinacionis diem claudere ultimum contingerit et gratiam [spirit]us sancti căreia*, tocmai pentru a i se ierta păcatele, soțul ei îi recomandă să intre în rândul călugărițelor⁷. Bineînțeles, această dimensiune este strict legată și de dorința banului ca averea sa să nu ajungă în mâini străine.

O latură ciudată, dar probabil des apelată a acestor pelerinaje, este rugăciunea prin intermediar. Un astfel de caz am întâlnit într-un document din 1424. Povestea personajului principal al documentului este ascunsă sub o sumedenie de detalii de natură financiară. Contextul este acela al luptelor pentru apărarea granițelor dintre Regatul maghiar și turci. Astfel, Ștefan, fiul lui George de Ikerhalom, îi scrie văduvei lui Iacob Csepi cum că defunctul ei soț îi este dator lui Benedict Chazar cu suma de 25 de florini. Această sumă fusese împrumutată de către Csepi de la Chazar, ambii probabil aflați pe teritoriul afectat de conflict, pentru a o da unui călugăr trimis de către regele Sigismund de Luxemburg la Sfântul Mormânt, în Regatul Ierusalimului, ca acesta din urmă să se roage și pentru el⁸. Csepi nu mai ajunge probabil acasă, atâta vreme cât datoria este cerută de la văduva sa, însă acest gest al nobilului și credința în rugăciunile intonate în cadrul sacru al Mormântului Sfânt ne lasă nouă încă o posibilitate de argumentare a atitudinii vis-à-vis de păcat și moarte. Cu o oarecare congruență cu acest caz este și dorința lui Miloš Belmuzević, din cazul mai sus citat, și anume ca la Sfântul Munte să fie donați 100 de ducați, bani dați chiar atunci călugărului Timotei care tocmai îl spovedise: „Și i-am lăsat călugărului Timotei din bunurile mișcătoare 100 de ducați să-i ducă la Sfântul Munte”.

Un alt argument al fricii față de moarte și al încercării de a o îmbuna este și ridicarea de altare sau capele în care slujitorii Domnului să se roage pentru sufletul celui ce le-a ridicat. În secolul al XV-lea a pune bazele unei capele însemna a construi efectiv o capelă și a hotărî ca un preot anume să țină zilnic, sau la anumite sărbători, o liturghie⁹. Capela se pare că este un tip de donație foarte cunoscut și, probabil, cel mai costisitor. Aceasta ar fi una dintre explicațiile gestului castelanului de la Șoimoș din 1456, Blasiu literatul și a soției sale, Anastasia, când ridicau

⁷ Magina 2006–2007, anexa 1.

⁸ Dl. 43583.

⁹ Aries 1996, I, p. 246.

și înzestrau cu cele necesare, cărți sfinte, potire și odăjdii pentru slujbă și alte obiecte, o capelă nouă, în incinta bisericii episcopale din Cenad, închinată Sfântului Blasiu martirul: „*in dicta Chanadiensis unum novum rectoratum sub nomine Sancti Blasii martiris dotasset et de novo construxisset*”, alături de o donație pioasă care să asigure și veniturile capelei și anume posesiunile Iara și Babos din comitatul Cenad¹⁰. Astfel de construcții laterale, ulterioare bineînțeles ridicării inițiale, vor schimba definitiv topografia bisericilor. Scopul secundar însă erau rugăciunile ridicate către Dumnezeu de un preot sau călugăr și numărul de liturghii, astfel că trebuia asigurat și personalul capelei. Blasiu și Anastasia găesc în episcopul Petru al Cenadului un candidat ideal pentru o astfel de misiune. El, Petru, dar și episcopii ce urmau să vină aici, împreună cu rectorul altarului, este cel mandatat să țină/să officieze mai multe liturghii, rugându-se pentru sufletul celor doi soți și a copiilor lor, una dintre liturghii în ziua de duminică și celelalte peste săptămână. Capela reprezintă, așadar, atât locul de oficiere al liturghiei cât și locul de înhumare al celor doi soți.

O altă posibilitate de împăcare cu divinitatea, încă din timpul vieții, sunt donațiile pioase, așa cum aminteam. Credinciosul castelan de Șoimoș, Blasiu împreună cu soția lui, se prezentau cu un an înainte de ridicarea capelei de la Cenad, adică în 1455, în fața notarului orașului Lipova pentru a prezenta un act de donație al regelui Ladislau către Blasiu. Donația consta în două posesiuni – Fıríteaz și Sâmbăteni – și trei predii de pe teritoriul comitatului Arad. Pe acestea, acum, familia lui Blasiu le dona capitlului din Arad și capelei bisericii acestui capitlu „*pro animabus ipsorum testamentariam dispositionem facere*”¹¹.

Același castelan de Șoimoș, și după cum se vede bun catolic, în 1455, fără a fi bolnav, donase mai multe posesiuni bisericii din Cenad, *ab spem salutis sue et suorum progenitorum*, în speranța salvării sale și a copiilor săi. Poziția pe care o ia omul medieval în fața dispariției trebuie raportată la nivelul de frică, de judecată, de iad, de descompunere, de final fără posibilitatea revenirii. Acest joc atitudine – frică concură la creionarea viziunii medievale asupra morții.

În mod similar omului contemporan, mentalitatea medievalului se constituie într-o problematică complexă. După cum se poate observa, mentalul privitor la procesul trecerii și la evenimentele ulterioare propriei morți nu diferă încă în funcție de apartenența la catolicism sau ortodoxie. Divinitatea nu este privită diferit, trebuind însă să fim conștienți de schimbările survenite în primul sfert al secolului următor, schimbări care vor marca și despărți pentru secolele următoare lumea creștină.

Surse și bibliografie:

Aries 1996	=	Philippe Aries, <i>Omul în fața morții</i> , vol. I – II, Ed. Meridiane, București, 1996.
Delumeau 1986	=	Jean Delumeau, <i>Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată</i> , vol. I – II, Ed. Meridiane, București, 1986.
Dl.	=	Magyar Oszágos Levéltár, <i>Diplomatikai levéltár (ante 1526)</i> .
Huizinga 1993	=	Johan Huizinga, <i>Amurgul Evului Mediu</i> , Ed. Meridiane, București, 1993.

¹⁰ Pesty mss., doc. nr. 261.

¹¹ „*in dicta ecclesia Orodienſi, pro animabus ipsorum Blasi literati ac dicte domine Anastasie ac patris, matris et parentorum eorundem refrigerio et salute singulis ebdomadis unam missam celebrare teneantur et sint obligati et si predicti domini de capitulo Orodienſi hoc facere, recusarent vel nollent, extunc prepositus dicti loci pro tempore constitutus ipsos ad id faciendum censura ecclesiastica compellere et astringere debeat et teneatur. In quo consecentia ipsius prepositi orerretur si qualitercunque negligii contigerit, assumpserunt nichilominus prefati Blasius literatus et domina Anastasia fide ipsorum christiana mediante, ut ipsis super premissis eorum testamentariis dispositionibus, etiam in capitulo vel conventu credibili secundum regni Hungarie consuetudinem, similem perpetuam fassionem antefatis ecclesie et dominis de capitulo Orodienſi personali eorum astantia facient et facere tenebuntur*”, Pesty mss., doc. nr. 253.

- Magina 2007–2008 = Adrian Magina, *Ultimum et legitimum testamentum*. Testamentul în lumea elitei bănățene, în *Studii de istorie a Banatului*, XXX–XXXI, 2006–2007, p. 155–163.
- Magina 2010 = Adrian Magina, Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie – Istorie, XVIII, 2010, p. 135–142.
- Pesty mss. = Pesty Frigyes, *Documente privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara/Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez*, vol. II (1430–1470), ed. Livia Magina, Adrian Magina (în curs de apariție).

ATTITUDES IN THE FACE OF DEATH IN 15TH CENTURY BANAT (Abstract)

The historiographical tide of Annals School managed, through its representatives, to highlight and express in general but also exemplifying this issue of man's attitude to death. Though, repeatedly, have formulated the idea of a delay mentality for the east – european territory, our demonstration that contradicts this, is argued, at least, by the attitude expressed by the testament of Miloš Belmužević in 1500 but also by that of Blasiu the literate, castellan of Șoimoș or of Benedict Himfy. Each of them is preparing for death, being healthy or at the eleventh hour: donating, pay masses, founded chapels, leave in order the worldly things, initiates pilgrimages to holy places or pay masses to the Holy Sepulchre, taking care of the other members of their family. Changing this attitude is indistinguishable for our territory, requiring a richer literature than the archival documents.